

Wprowadzenie

Rozprawa zawiera pedagogiczną refleksję nad funkcjonowaniem instytucji normatywnie¹ – ustawowo powołanych do karania kryminalnego² na przykładzie Polski. Rola owych instytucji i ich systemów w zakresie karania obejmuje między innymi działania *zapobiegawcze i wychowawcze (wobec jednostek karanych* – dop. objaśniający B.D.)³, a zatem wchodzące w zakres działań resocjalizacyjnych, które ze swej natury są działaniami pedagogicznymi⁴. Prezentowana w tej pracy narracja skupia się, bardziej szczegółowo rzecz ujmując, na pedagogicznej identyfikacji, interpretacji i rekomendacji w obszarze skutków⁵ karania kryminalnego jednostki, z uwzględnieniem wybranych elementów polskiego kontekstu społecznego, instytucjonalnego i prawno-systemowego. Pod względem zainteresowania badawczego praca odwołuje

¹ Przymiotnik normatywny rozumiany jest w tej pracy synonimicznie wobec przymiotników: prawny, prawodawczy oraz administracyjny (w zakresie funkcji administracji, jaką jest wykonywanie zadań władczych-wykonawczych oraz stosowania przymusu, które to funkcje są ściśle zdefiniowane prawnie przepisami i ich synoptycznymi interpretacjami). Przyjmuje się w tej pracy, iż normatywizmem pod względem poznawczo-opisowym zajmują się nauki normatywne na czele z jursprudencją. Oczywiście nie wyklucza to interdyscyplinarnego spojrzenia na problem normatywizmu.

² Przyjęte pojęcie karania kryminalnego zostało szeroko wyjaśnione w pkt. 1 rodz. 1.

³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (tekst jednolity), Dz.U. 1997 nr 88, poz. 553, Art. 53 § 1.

⁴ Twierdzenie to jest oksymoronem. Resocjalizacja jest teoretycznie dziedziną pedagogiki, zob.: C. Czapów, S. Jedlewska, *Pedagogika resocjalizacyjna* (rozdz. 2: *Przedmiot pedagogiki resocjalizacyjnej*), Warszawa 1971. Jednocześnie egzekucja kary kryminalnej jest czynnikiem utrudniającym resocjalizację, zwłaszcza jeśli chodzi o karę pozbawienia wolności. Dowodzi tego wielu autorów, między innymi R. Tadla w artykule *Kara pozbawienia wolności – czynniki utrudniające resocjalizację*, „Probacja” 2013, nr 4, s. 171–174; K. Ostrowska w artykule *Psychologia resocjalizacyjna a karanie kryminalne*, [w:] S. Lelental, G.B. Szczygieł (red.), *X lat obowiązywania Kodeksu karnego wykonawczego*, Warszawa 2009, s. 91–103; J. Warylewski, *O wybranych funkcjach i celach kary pozbawienia wolności*, [w:] H. Machel (red.), *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce – w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006, s. 19–28.

⁵ Skutek jest tu rozumiany jako wynik działania w postaci obserwowalnej zmiany w badanej przez nas rzeczywistości.

się do wspólnej części dorobku takich dyscyplin naukowych jak pedagogika, nauki o polityce publicznej, prawo, nauka o administracji, z wykorzystaniem selektywnym dorobku dziedzin: socjologii i psychologii⁶. Jej treść w perspektywie struktury teoretycznej pedagogiki resocjalizacyjnej wpisuje się w nurt refleksji o *humanistycznej inkluzji resocjalizacyjnej*⁷ w ten sposób, że dokonana została diagnoza systemu karania za przestępstwa wskazująca jego niekorzystne inkluzyjnie funkcje: doprowadzanie do swoistej dezadaptacji społecznej osób poddanych oddziaływaniom karnym, spowodowanie u nich kulturowego, społecznego i edukacyjnego wykluczenia i zaniedbania wobec procesów skutecznej edukacji, resocjalizacji i readaptacji. Owe negatywne funkcje systemów karania kryminalnego – pojawiające się, jak wynika z przeprowadzonych badań, w całym przebiegu życia jednostki – należy poddać profilaktyce oraz starać się ograniczać i neutralizować ich wpływ od najmłodszych lat życia jednostki, mając na względzie człowieka jako całość biologiczno-psychiczną i jako podmiot życia społecznego⁸. Zatem w sensie metodologicznym przedstawiona monografia mieści się w zakresie *modelu integralnego w badaniu problemów pedagogicznych człowieka*⁹.

W narracjach stanowiących treść ogólnego dyskursu pedagogicznego na temat procesów realnego¹⁰ wychowania różnorodne procesy karania są nierozzerwalnie powiązane z procesami nagradzania i wspólnie z nimi tworzą

⁶ W obszarze zainteresowania pedagogiki znajduje się zarówno rzeczywistość karania kryminalnego (vide supra, tekst, o którym mowa w przyp. 3), jak też problematyka pedagogiki resocjalizacyjnej osób karanych (zob.: F. Cieply, *Idea resocjalizacji w prawie karnym*, [w:] B. Kałdon (red.), *Profilaktyka, resocjalizacja, rewalidacja pomocą rodzinie*, Sandomierz-Stalowa Wola 2007, s. 460–473. Nomenklatura dyscyplin na podstawie Ustawy z dnia 27 lipca 2005 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym* (Dz.U. z 2017 r. poz. 2183). Pojęcie ‘dziedzina’ psychologii, socjologii zostało użyte w rozumieniu logiki matematycznej; pojęcie ‘selektywność’ zostało użyte ze względu na obszerność problematyki socjologii i psychologii jako nauk podstawowych.

⁷ Zob.: W. Ambrozik, *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę uspołecznienia systemów oddziaływań*, Kraków 2016; T. Zacharuk, *Wprowadzenie do edukacji inkluzyjnej*, Siedlce 2008; A. Fidelus, *W stronę resocjalizacji inkluzyjnej*, „Probacja” 2011, nr 2, s. 70–86; P. Szczepaniak, *Inspiracje inkluzji społecznej dla resocjalizacji i penitencjarystyki*, „Profilaktyka społeczna i resocjalizacja” 2014, nr 24, s. 143–169.

⁸ Zob.: H. Rowid, *Jednostka a społeczeństwo w wychowaniu współczesnym (na tle koncepcji osobowości w „Chowannie” Trentowskiego)*, Kraków 1934, s. 6–7; V. Lechta, *Pedagogika inkluzyjna*, [w:] B. Śliwerski, *Pedagogika. Subdyscypliny i dziedziny wiedzy o edukacji*, t. 4, Gdańsk 2010, s. 332; A. Kieszkowska, *Inkluzyjno-katalaktyczny model reintegracji społecznej skazanych. Konteksty resocjalizacji*, Kraków 2012.

⁹ Zob.: B. Dzieciół, *Zasady diagnozy integralnej w resocjalizacji, na przykładzie osadzonych recydywistów penitencjarnych*, Poznań 2018.

¹⁰ W znaczeniu, jakie realności w wychowaniu nadał T. Kotarbiński, czyli osadzenia w konkretnym czasie i przestrzeni („reizm”, zob.: T. Kotarbiński, *Ontologia, teoria poznania i metodologia nauk*, Warszawa 1993, s. 140–143).

fundamentalny instrument oraz stanowią pierwszoplanowy czynnik *skuteczności*¹¹ realizacji działań, oddziaływań i interwencji o charakterze wychowawczym (można tu mówić o modelu społeczno-kontrolnym realnego wychowywania)¹². W narracji przyjętej w niniejszej pracy dla celów analizy naukowej w wybranym temacie karanie potraktowano jako *necessitates sui generis rzeczywistość wychowawczą*¹³, w której zwierzchnią, sterującą i nadzorującą rolę¹⁴ pełnią wyalienowane i zreifikowane systemy karania kryminalnego, powoływane i realizujące swoje funkcje w sferze publicznej, to jest: organy ścigania, wymiaru sprawiedliwości i penitencjarne¹⁵.

¹¹ Znowuż w znaczeniu nadanym przez T. Kotarbińskiego, jako równoważnik znaczeniowy celowości (T. Kotarbiński, *Traktat o dobrej robocie*, Wrocław 1982, s. 106).

¹² Pisze o tym wielu autorów: zob. np.: A. Kamiński, *Nagrody i kary*, [w:] W. Pomykało (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Warszawa, 1993, s. 405–408; I. Jundziłł, *Nagrody i kary w wychowaniu rodzinnym a sytuacja szkolna uczniów gimnazjum*, Lublin 2010, s. 9–10; J. Bińczycka, *Między swobodą a przemocą w wychowaniu* (rozdz. 3: *Swoboda i przymus w wychowaniu*; rozdz. 5: *Wychowywać czy wspomagać?*), Kraków 1997.

¹³ Por.: C. Czapów, S. Jedlewski, op.cit. (rozdz. 2, pkt. A: *Rzeczywistość wychowawcza*, zwłaszcza podpkt. A-2: *Proces wychowania*).

¹⁴ W rozumieniu psychosocjologicznym: A. Czermiński, M. Grzybowski, K. Ficoń, *Podstawy organizacji i zarządzania*, Gdynia 1999, s. 13–15.

¹⁵ Funkcjonalnie system karania kryminalnego w niniejszej pracy obejmuje działanie szerokiego spektrum instytucji uwikłanych bezpośrednio w procesy karania za przestępstwa, który to system pełni także inne funkcje, również wychowawcze. Ponadto system karania za przestępstwa w systemie prawa i w porządku prawnym państwa polskiego ujmowany jest jako jeden z podstawowych organów ochrony porządku prawnego. Funkcja wychowawcza każdego systemu działającego polega oczywiście na wywoływaniu względnie trwałych skutków pedagogicznych. Korzystając z dorobku A. Pfeiffera, przyjmujemy, że system funkcjonalny wychowawczo – którego częściami są instytucje, przyporządkowane im normatywy (wartości, normy) oraz idee, a także ludzie z ich odrębnymi osobowościami – można skonstatować jako: „Realnie funkcjonujące całości, składające się z szeregu elementów, a wyodrębniające się w szerszej rzeczywistości społecznej” (A. Pfeiffer, *Podstawy systemowego badania instytucji wychowawczych*, Kalisz 1978, s. 1). Ważne dla tej pracy jest zaakcentowanie owego „wyodrębniania się”, gdyż, jak to zostanie wskazane dalej, owo wyodrębnianie się mikrosystemu może mieć negatywny wpływ na funkcjonowanie pedagogiczne (jego szczegółowy rodzaj, nasilenie, natężenie, skutki aktualne i dalekosiężne), które powinien realizować. Wracając jednak do podejścia systemowego w definiowaniu operacyjnym systemu karania kryminalnego, dla przykładu wymieniona Policja Państwowa (jako ustawowo: organ ścigania) choć bezpośrednio nie jest powołana do karania za przestępstwa, stanowi organ wykonujący świadczenia pomocnicze w zapobieganiu i uprzedzaniu czynów kryminalnych, doprowadzaniu przed wymiar sprawiedliwości oskarżonych oraz w procesach egzekwowania kar zasądzonych, a także sankcjonowaniu zachowań sprawców przestępczości po odbyciu kar kryminalnych (na przykład „samowolne oddalenia” skazanych osadzonych, uczestniczenie w różnych rodzajach dozoru policyjnego, zatrzymaniach prewencyjnych, kontrolach zabezpieczenia przedmiotów niebezpiecznych i reglamentowanych prawnie).

W szczególności analizowano funkcjonowanie istniejących systemów karania normatywnego za przestępstwa (czyli *karania kryminalnego skodyfikowanego*) – na przykładzie dojrzałych wiekiem mężczyzn, osadzonych recydywistów penitencjarnych.

Model epistemologiczny w sferze teoretycznej przyjęty w niniejszej rozprawie czerpie z heglowskiej koncepcji dialektyki w zastosowaniu do diagnozowania zjawisk społeczno-historycznych. Prezentowane poniżej tezy mieszczą się w ogólnym schemacie analizy dialektycznej w *przedmiocie dualizmu opozycyjnego: myśl jurystyczna a pedagogiczna*, w przedmiocie postępowania karnego z osobami dopuszczającymi się wielokrotnie czynów wypełniających normatywne znamiona przestępczości. Sprzeczności dialektyczne w integralnej diagnozie pedagogicznej procesów karania systemowo-instytucjonalnego za przestępstwa¹⁶ zawierają się w następujących aporiach:

- jednostka – społeczeństwo;
- karanie człowieka – jego poprawa, resocjalizacja, readaptacja;
- izolowanie, depersonalizacja, prizonizacja jednostki – jej afiliacja i upodmiotowienie;
- deprecjacja i dezadaptacja związana z popełnionym czynem przestępczym i jego longitudinalnym procesem ukarania kryminalnego;
- aprecjacja wyselekcjonowanych cech jednostki karanej i jej ponowna, stopniowa adaptacja i inkluzja.

W ramach wyżej wymienionych opozycji wchodzi wzajemnie w konflikt oraz wzajemnie adaptują swoją strukturę i funkcjonowanie heterogeniczne ideologie, poglądy, twierdzenia filozoficzne i naukowe¹⁷. Tworzą one specy-

¹⁶ Użyto semantyki „systemowo-instytucjonalne karanie kryminalne” dla podkreślenia, że za wszelkie skutki karania kryminalnego, także pedagogiczne, odpowiedzialny jest system karania kryminalnego, na który składają się bezpośrednio uwikłane w procesy karania za przestępstwa instytucje wraz z ich wewnętrznymi i zewnętrznymi powiązaniami systemowymi i funkcjonalnymi.

¹⁷ G.W.F. Hegel (*Nauka logiki*, tłum. A. Landman, t. 1, Warszawa 2011, s. 220–243, 530–539) pisze m.in. o tym, że w perspektywie socjohistorycznej możliwe są stany rzeczywistości godzące przeciwności. Metoda dialektyczna w analizie i syntezie zjawisk społecznych pozwala, jak już pisał Platon, na jaskrawe dostrzeżenie specyfiki badanego przedmiotu (zob.: J. Stenzel, *Studien zur Entwicklung der Platonischen Dialektik von Sokrates zu Aristoteles*, Berlin 1917, s. 21–42; N. Hartmann, *Hegel und Problem der Real – Dialektik*, „Blätter der Deutschen Philosophie” 1935, nr 9). Metodę dialektyczną wykorzystali myśliciele społeczni XIX wieku, na czele z F. Engelsem i K. Marksem oraz teoretykami konfliktu (zob.: K.R. Popper, *Nędra historyzmu* (rozdz.: *Naturalistyczne doktryny historyzmu*), Warszawa 1999; zob. też: P.S. Załęski, *Spółeczeństwo cywilne i społeczeństwo polityczne. Hegłowskie kategorie w recepcji Tocqueville’a i Marksa*, [w:] A. Kościński, P. Misztal (red.), *Spółeczeństwo obywatelskie. Między ideą a praktyką*, Warszawa 2008; eadem: *Neoliberalizm i społeczeństwo obywatelskie*, Toruń 2012, s. 49–58. Na temat polskiej myśli penitencjarnej, zwłaszcza jeśli chodzi o podejście jurystyczne – zob.: J. Śliwowski, *Polska myśl penitencjarna, 1946–1971*, „Studia Iuridica”, t. 11, Warszawa 1972; podejście pedago-

ficzne konglomeraty myśli penitencjarnej o posuniętej złożoności, które to skomplikowanie stara się uwzględnić niniejsza praca, kładąc jednak zdecydowanie najsilniejszy nacisk na aspekty z dziedziny nauk społecznych i dyscypliny pedagogiki.

Pojęcie i teoria publicznego karania¹⁸, w dziedzinie wyjaśniania, w wielu orientacjach teoretycznych z dziedziny nauk społecznych, także w interesującym nas podejściu dyscypliny pedagogicznej, są esencjalnie teoretycznie i praktycznie związane z pojęciem i teorią społecznej kontroli ludzkich zachowań¹⁹. Dlatego też jako metateorię w instrumentarium analizy procesów karania normatywnego za przestępstwa zastosowano dogłębnie zrekonstruowaną teorię kontroli społecznej, *zoperacjonalizowaną dla celu badania i rozwiązywania problemów pedagogicznych*. Teoria kontroli stanowi instrument opisu i tłumaczenia, w sposób najbardziej zintegrowany, dysfunkcyjnych pedagogicznie zjawisk związanych z procesami karania kryminalnego, a także dostarcza podstaw do konstruowania uniwersaliów prakseologicznych i formułowania dyrektyw praktycznych. Jednocześnie jej pojemność teoretyczna obejmuje opis wyjaśniający wszystkich zinstytucjonalizowanych wpływów społecznych, których treścią jest aktualne i perspektywne konformizowanie ludzkich zachowań oraz rekonstrukcja figur behawioralnego konformizmu w rzeczywistości normatywnie definiowanej i instytucjonalnie ustanawianej²⁰. Dzięki temu możliwy jest holistyczny i zintegrowany ogląd problemów karania, pozwalający nie tylko na diagnozę, ale też dostrzeżenie obiektów nowych (eksplorację), innych niż dotąd obserwowane, związków. W konsekwencji przeprowadzonych i zaprezentowanych poniżej badań własnych wysnuto tezę o licznych pedagogicznie negatywnych (a także kilku pozytywnych) skutkach karania kryminalnego oraz ich uwarunkowaniach indywidualnych i społeczno-systemowych. Jako wiodący czynnik sprawczy (genetyczny „metaczynniki”) owych efektów wskazano zjawisko procesów alienowania się, autonomizowania i reifikacji systemów karania kryminalnego z systemów szeroko rozumianej społecznej kontroli mającej

giczne do karania zob.: W. Ambrozik, *Pedagogika resocjalizacyjna. W stronę uspołecznienia systemu oddziaływań* (rozdz. 1.: *Od kaźni i tortur do poprawy w uwięzieniu i społecznej izolacji – przegląd koncepcji resocjalizacji*), Kraków 2016; zob. też: A. Baładynowicz, *Dehumanizacja kary pozbawienia wolności*, [w:] S. Przybyliński (red.), *Niebanalny wymiar resocjalizacji penitencjarnej. Heurystyczny wymiar ludzkiej egzystencji*, Toruń 2010.

¹⁸ „Publicznego” w rozumieniu społecznego prawnie legitymizowanego (czyli w pewnym uproszczeniu „państwowego”).

¹⁹ B. Dzieciół, *Poza kontrolą. Funkcjonowanie kontroli społecznej wobec dziecka w wielkim mieście*, Poznań 2002, s. 30–34.

²⁰ Definicja znaczenia społecznego i edukacyjnego procesów kontroli została szerzej zaprezentowana w rozdziale pierwszym.

na względzie prospektywne, wychowujące regulowanie (w pewnych odniesieniach) lub konformizowanie (w innych odniesieniach) zachowań jednostek stanowiących kandydatów na członków społeczeństwa lub samych członków²¹. Owym procesom separacji systemów karania za przestępstwa towarzyszyły takie zjawiska jak: *pragmatyzacja*, kolektywizacja myślenia²², gruntowna konstruktywistyczna teoretyzacja²³, nomenklaturowość, wypracowanie symboliki gestów eksploracyjnych i języka prowadzące do subkulturowości, stworzenie zbioru rytuałów, zinstytucjonalizowanie tradycji oraz ustrukturyzowanie i zalegalizowanie dysfunkcjonalności w obszarze biurokratycznym.

W dziedzinie przesłanek aksjologicznych i ewaluacji praca odwołuje się do wartości pedagogiki humanistycznej²⁴. Przyjmuje zatem stanowisko,

²¹ Chodzi o odniesienia przede wszystkim ze względu na wiek i inne znamiona etapu rozwoju biopsychospołecznego jednostki w toku socjalizacji. Oczywiście wobec dzieci stosuje się inne – bardziej ukierunkowujące działania kontrolne, natomiast wobec dojrzałych osób stosuje się działania konformizujące w zakresie kontroli. Wyjątkiem są tu osoby społecznie nieprzystosowane, w przypadku których niezależnie od wieku należy stosować ściślejszą kontrolę ukierunkowującą, o czym jest mowa w końcowej części niniejszej pracy. Użycie pojęć „kandydat” czy „członek” społeczeństwa wydawać się może przestarzałe, jednak w aspekcie pojęcia preparacji społecznej, które zostało zrekonstruowane operacyjnie w niniejszej pracy, użycie tej nomenklatury dla zaznaczenia stopnia rozwoju biopsychospołecznego i zaawansowania efektów socjalizacji okazało się uzasadnione (w sprawie kandydat/członek społeczeństwa w aspekcie wychowywania, zob.: F. Znaniecki, *Socjologia wychowania*, t. 2: *Urabianie osoby wychowanka, Proces wychowawczy i stosunek wychowawczy*, Warszawa 1973, s. 6).

²² L. Fleck użył pojęcia „kolektywizm myślenia” na określenie pewnego etapu powstawania faktu naukowego (kontekst epistemologii w socjologii wiedzy). W niniejszej pracy użyto peryfrazy tego pojęcia dla zobrazowania powstania i rozwoju faktu społecznego w postaci opisanej w zdaniu, do którego odwołuje się ten przypis (L. Fleck, *Powstanie i rozwój faktu naukowego. Wprowadzenie do nauki o stylu myślowym i kolektywie myślowym*, (zob. rozdz. 4: *Uwagi wprowadzające o kolektywie myślowym*), tłum. M. Tuskiewicz, Lublin 1986).

²³ Czyli konstruowanie teorematów celowo uzasadniających rutynowe działania podejmowane w przeszłości i planowane w przyszłości w rzeczywistości organizowanej (w pewnych kontekstach „zawłaszczanej” przez instytucje życia publicznego). Tak dzieje się w wielu dziedzinach praktyki i wiedzy, nie tylko w obszarze jurysprudenji, ale także w politologii, innych naukach społecznych, a nawet naukach przyrodniczych. Przykładem są dyskursy klimatyczne dotyczące tak zwanych: globalnego ocieplenia versus globalnego ochłodzenia. Zarówno synoptycy globalnego ocieplenia, jak i jego meteorologiczni oraz geologicznofizyczni negacjoniści w dyskursie o zmianach klimatu przywołują, a nawet konstruują teorie i teorematy wspierające ich konkluzje już wcześniej sformułowane. Zob.: S.R. Weart, *The Discovery of Global Warming*, Cambridge 2008.

²⁴ Pedagogika jest, jak wskazuje między innymi B. Śliwerski, „w pierwszej kolejności nauką humanistyczną chociaż także społeczną. Wystarczy sięgnąć do historii wychowania, do dziejów tej nauki, by przekonać się, że od samego początku traktowana była jako wiedza refleksyjna i normatywna o wychowaniu i kształceniu innych” (*Pedagogika jest w pierwszej*

które nakazuje wszelkim podmiotom życia społecznego dbałość o przestrzeganie podmiotowych, nieusuwalnych praw każdej jednostki ludzkiej i jednocześnie postuluje reformowanie tych wszystkich instytucjonalnych i systemowych mechanizmów, wobec których jednostka ta jest bezsilna, tocząc swoją moralnie i praworządnie uzasadnioną walkę o poprawę własnej sytuacji i budowanie lepszej przyszłości. Sformułowanie wyartykułowane powyżej wynika z przesłanki humanizmu edukacyjnego, który ab urbe condita afirmuje najwyższą wartość człowieka, jego dobro, szczęście oraz rozwój ujmowany pod kątem samorealizacji w łączności z życiem społecznym²⁵.

Dzięki przyjęciu założeń aksjologii pedagogicznej możliwa stała się holistyczna i zarazem w innym ujęciu kontekstualna²⁶ analiza skutków oraz implikacji karania kryminalnego, ale także synteza i krytyka odnosząca się do istniejącego systemu karania kryminalnego w Polsce i jego funkcjonowania, tudzież postulowanie, rekomendowanie i proponowanie dyrektyw prakseologicznych. Do tej pory tematyka skutków pedagogicznych karania kryminalnego nie znalazła, zdaniem autora tej pracy, konstytutywnego, monograficznego opracowania²⁷, uwzględniającego specyfikę temporalną i socjohistoryczną polskiego państwa i społeczeństwa.

Efektem finalnym prezentowanej rozprawy stało się zatem w sferze celów teoretycznych – po pierwsze wyodrębnienie z kontekstu dyscyplin pedagogiki, jurysprudenencji, penologii i penitencjarystyki swoistej pogranicznej sytuowanej dziedziny poznania, badania, działania i kształcenia, *interesującej się pedagogicznymi skutkami karania kryminalnego*²⁸, która ponadto winna zająć transparentne stanowisko w interdyscyplinarnym dyskursie poszukującym dróg i sposobów trwałego konformizowania i regulowania resocjalizacyjnego zachowań osób nieprzystosowanych społecznie²⁹. Po drugie *postuluje*

kolejności nauk humanistyczną, www.sliwerski-pedagog.blogspot.com/2012/04/pedagogika-jest-w-pierwszej-kolejnosci.html; dostęp: 31.10.2017).

²⁵ M. Świeca, *Wartości humanistyczne wyzwaniem dla edukacji*, „Acta Scientifica Academiae Ostroviensis” 2001, nr 8, s. 199; na podstawie: I. Wojnar, *Humanistyczne intencje edukacji*, Warszawa 2000, s. 315.

²⁶ W zależności od patrzenia naukowego na problem zjawiska karania: z perspektywy systemu (in species holizm), z perspektywy jednostki (in species kontekstualizm).

²⁷ Na podstawie kwerendy baz danych polskich bibliotek publicznych, według stanu aktualnego w dniu 15 grudnia 2017 r.

²⁸ Dziedzina owa nawiązuje także w ogólnych założeniach do istniejącej w refleksji naukowo-praktycznej (ang.) „Pedagogy of Punishment” – *pedagogiki karania wychowanka*; zob. np.: H.A. Giroux, *Schools and the Pedagogy of Punishment*, „Truthout”, October 20, 2009, <https://truthout.org/articles/schools-and-the-pedagogy-of-punishment/#L>; dostęp 29.11.2018; I. Jundziłł, *Nagrody i kary w wychowaniu*, Warszawa 1986.

²⁹ *Konformizacja* (synonim pojęcia *regulowanie konformizujące*) jest podstawowym celem funkcjonalnym kontroli społecznej i powiązanych z nią innych dziedzin działania społeczne-

rozszerzoną definicję kary kryminalnej jako elementu szerszego działania retrybucyjnego i resocjalizacyjnego kontroli społecznej, także powiązanych z nią zjawisk oraz procesów edukacyjnych, nie zaś jako wyizolowany z kontekstu wychowawczego i socjalizacyjnego, rzeczowy i perseweracyjny system³⁰ zinstytucjonalizowanych działań i oddziaływań penalnych. W najwęższym rozumieniu natomiast heurystycznie wyodrębniona „pedagogika procesów karania normatywnego” (w tym kryminalnego) powinna zająć się konstruowaniem i organizowaniem deskrypcji działań wychowawczych w zakresie superwizji, doradztwa i wsparcia profesjonalnego tak dla egzekutorów polityki karnej (np. sędziów, prokuratorów, kuratorów i administratorów, pedagogów, nauczycieli, terapeutów, duchownych, wolontariuszy), jak też dla osób karanych i ich rodzin.

W dziedzinie zainteresowań prakseologii przedstawiona monografia nie rozwiązuje niezwykle skomplikowanego, w sensie teoretycznym i pragmatycznym, problemu tworzenia warunków skutecznego, racjonalnego, celowego działania, oddziaływania i interwencji wobec jednostek wchodzących często przez swoje zachowania w kolizję z systemami norm kryminalnych. Stanowi jednak pewną koncepcję teoretyczną, dysponującą potencjałem badawczym i teoretycznym oraz postulat działania praktycznego wobec wszystkich osób aktualnie i potencjalnie zagrożonych przestępczością tudzież wykolejeniem obyczajowym, a także osób zamierzających im profesjonalnie bądź woluntarnie pomóc metodami edukacyjnymi, czy też osób przygotowujących się do pełnienia którejs z tych ról. Dzięki odkrywaniu

go, jak wychowywanie, w tym wychowywanie resocjalizujące, kształcenie, profilowane inkultrowanie. Konformizacja jest rozumiana w tej pracy jako sposób podporządkowywania jednostek normatywowi grup dominujących w społeczeństwie w drodze wymuszania na owych jednostkach ulegania, interioryzacji, internalizacji i eksternalizacji normatywów. Pojęcie ‘normatyw’ w teorii kontroli i w niniejszej pracy oznacza system wartości ostatecznych i instrumentalnych (pośrednich) oraz powiązanych z nimi strukturalno-funkcjonalnie wiązek norm; szerzej o tym pojęciu i jego wybranych kontekstach piszę w książce *Poza kontrolą. Funkcjonowanie kontroli społecznej wobec dziecka w wielkim mieście*, Poznań 2002, s. 9–29; zob. też: S. Ehrlich, *Wiążące wzory zachowania. Rzecz o wielości systemów norm*, Warszawa 1995. O konformizmie pisało wielu autorów reprezentujących zróżnicowane dyscypliny nauk społecznych, zob. na przykład: R.K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, tłum. E. Morawska i J. Wertenstein-Żuławski, Warszawa 1982; D.G. Myers, *Psychologia społeczna*, tłum. A. Bezwińska, A. Walerjan, Poznań 2003; E. Aronson, *Człowiek – istota społeczna*, tłum. J. Radzicki, Warszawa 2009. O konformizmie normatywnym w społeczeństwach kolektywnych zob.: F.W. Elwell, *Sociocultural systems. Principals of Structure and Change*, Claremore, OK 2014, w książce tej poruszany jest m.in. problem zależności: rodzaje społeczeństw a konformizm.

³⁰ R.L. Ackoff, *W kierunku systemu pojęć systemowych*, przedruk z języka angielskiego tłumaczony na język polski, zamieszczony w czasopiśmie „Prakseologia”, nr 46 (nr 2 – 1973 r.), s. 145–150 (brak nazwiska tłumacza).

reguł i prawidłowości oraz testowaniu w dziedzinie działania społecznego, a także strukturyzowania stosunków w obrębie systemów i instytucji odpowiedzialnych za wymierzanie i egzekwowanie kar, praca ta może także przyczynić się do reformy domeny wymiaru i egzekwowania sprawiedliwości³¹.

*Zainteresowanie normatywizmem, niejako pomimo humanistyczno-pedagogicznego podejścia*³², pojawiające się w tej pracy wynika z założenia, że u podstaw rzeczywistego systemu karania za przestępstwa we wszystkich demokratycznych społeczeństwach leżą funkcjonujące, skodyfikowane lub kazualne przepisy opisujące sytuacje i warunki aplikowania kar³³. *Stąd też derywatem normatywizmu w prezentowanej pracy jest sposób wykorzystania pojęcia konformizmu. Pojęcie to rozumiane jest tutaj wąsko – jako spolegliwość wobec przepisów prawa karnego w systemie prawnym państwa demokratycznego*³⁴, *które to państwo nie narusza praw do wolności, aktywności, kreatywności, innowacyjności oraz zróżnicowanych form zachowań swoich obywateli.*

Formalnie rozprawa ma charakter analizy opartej na wnioskowaniu dedukcyjnym i indukcyjnym. Obok analiz intertekstualnej i empirycznej w rozprawie znalazły się także epizody syntezy oraz podejścia krytycznego. Argumentacja została oparta na typie argumentacji naukowej, racjonalno-empirycznej, strukturalnie składa się z sylogizmów i egzemplifikacji oraz interpolacji występujących naprzemiennie w miarę rozwoju narracji głównej. Zastosowano integralny model operacyjny analizy, oparty na założeniach o wieloczynnikowości zdarzeń (odwołujący się do analizy wieloczynnikowej), ich fenomenalizmie oraz interpretatywizmie ich recepcji przez badanych, a także na podejściu systemowym w badaniach społecznych struktur działaniowych. Przyjęto w badaniach własnych, jeśli chodzi o paradygmaty metodologiczne, paradygmat mieszany: ilościowo-jakościowy. W ich toku analizowano interpretacje badanych recydywistów i personelu, prowadzące do sformułowania przez badacza syntetycznie tez teorii ugruntowanej, ale także zbierano tak zwane dane twarde: faktograficzne, statystyczne. Zastosowano typy wyjaśniania genetycznego oraz teleologicznego.

³¹ Psychosocjologiczne definiowanie – zob. źródło w przyp. 9.

³² Sformułowanie to zostało stworzone, by zaakcentować wagę humanistycznego oblicza pedagogiki.

³³ Mimo tego w prezentowanych poniżej badaniach własnych znalazły się także problemy karania pozaformalnego (czyli tu: pozakodeksowego).

³⁴ Również nam współczesnym, polskim. Por.: H. Becker, *Outsiders (Studies in the Sociology of Deviance)*, New York 1963. Becker stwierdza między innymi, że konformistycznym jest zachowanie społecznie postrzegane jako takie (podejście klasycznie socjologiczne). Jednak należy zwrócić uwagę, że gdy chce się reformować rzeczywistość, w której wiodącą rolę sprawczą pełnią instytucje działające na podstawie prawa, taka definicja jest nadmiernie rozszerzająca.

Wyjaśnianie genetyczne dotyczyło zidentyfikowanych skutków pedagogicznych karania kryminalnego. Wyjaśnianie teleologiczne dotyczyło funkcjonalnych aspektów systemu karania kryminalnego (obok wyjaśniania genetycznego). Dominującymi metodami badawczymi były: metoda sondażu diagnostycznego, metoda biograficzna z elementami metody indywidualnych przypadków, metoda monograficzna z problemem wiodącym skutków karania po stronie jednostki karanej i jej bliskich oraz metoda biograficzna, a także metoda obserwacji socjologicznej, metoda porównawcza i metody jakościowe związane z wywiadem, obserwacją i analizą wytworów własnych badanych jednostek oraz wytworów własnych systemu karania kryminalnego. Zastosowano techniki ankiety, wywiadu, badania dokumentów.

Treść pracy ujęta została w trzech rozdziałach. Przedstawiono w nich założenia teoretyczne, argumentację oraz zbadane konsekwencje pedagogiczne karania kryminalnego, uwarunkowania indywidualne, grupowe i systemowe tego procesu na przykładzie celowo dobranych recydywistów penitencjarnych. Podkreślono i scharakteryzowano także – jako hiperczynnik sprawczy dysfunkcjonalności pedagogicznej karania – regularny i systematyczny proces wyodrębniania się, alienowania i reifikacji systemów karania kryminalnego osób, które weszły w konflikt z normami prawnymi „porządku konformistycznego”³⁵. We fragmencie kończącym i podsumowu-

³⁵ Pojęcie ‘porządku konformistycznego’ (w języku angielskim, w USA: ‘*Conformity Order*’) wykorzystywane w wielu miejscach tej pracy jest ważne dla analiz naukowych procesów zachodzących w społeczeństwach budujących demokrację w obszarze ustroju politycznego i stosunków społecznych. W różnych definicjach pojawiających się w literaturze z dziedziny kryminologii porządek konformistyczny oznacza pewien wzorzec zachowań adresowany do jednostek w sytuacjach społecznych przebiegających w sferze normatywnie ustanawianej. Pojęcie porządku konformistycznego rozpowszechnione jest w refleksji kryminologicznej – w orientacjach powstałych na kontynencie północnoamerykańskim. Powołuje się na to pojęcie wielu autorów piszących o uwarunkowaniach podejmowania przez jednostki ludzkie czynów przestępczych. Indykatorami zachowań przestępczych (w podejściu strukturalno-funkcjonalnym, w zastosowaniach analizy systemowej) są także immanentne cechy dysfunkcjonalne samego porządku konformistycznego. Egzemplifikację znaczenia pojęcia porządku konformistycznego w refleksji kryminologicznej oraz socjologii dewiacji stanowić może zawartość takich dzieł naukowych, jak: J.M. Martin i J.P. Fitzpatrick, *Delinquent Behavior*, New York, NY 1964; M.J. McCullough, J.P. Fitzpatrick i R.E. Gould, *Analyzing Delinquent Behavior: A New Approach*, Washington, D.C. 1968; T. Hirschi, *The Craft of Criminology*, Chicago, IL 2002. W polu znaczeniowym pojęcia porządku konformistycznego należy umieścić także pojęcie ramy referencyjnej (ang. ‘*frame of reference*’), które jest także pojęciem z dziedziny kryminologii, socjologii dewiacji i psychologii kryminalnej, ale już nie politologii. Rama referencyjna stanowi inkarnację pojęcia ‘układu odniesienia’ znanego z fizyki, w przypadku nauk społecznych zawierającego systemy wartości, norm i sankcji, jednak istniejącego niezależnie od specyficznych cech indywidualnych jednostek funkcjonujących w przestrzeniach społecznych normowanych owymi ramami (*frame of reference* w fizyce – zob.: S.W. Haw-

jącym zaproponowano ustrukturyzowane działania mające na celu modyfikowanie i powtórne socjalizowanie (*w pewnym kontekście rozumienia tego pojęcia: resocjalizowanie*) systemu karania normatywnego za przestępstwa, co prowadzić powinno do powiększenia jego sprawności profilaktyczno-kryminalnej i resocjalizacyjnej oraz przyczynić się w dalszej perspektywie do pożądaney rekonstrukcji jego treści społeczno-wychowawczej.

king, G.F.R. Ellis, *The Large Scale Structure of Space-Time*. Cambridge 1973, s. 11; na temat znaczenia układu ram odniesienia dla psychologii zachowania zob.: A. Tversky, D. Kahneman, *The framing of decisions and psychology of choice*. „Science” 1981, nr 211, s. 453–458; na temat ramy odniesienia a socjologia zob.: T. Parsons, *The structure of social action; a study in social theory with special reference to a group of recent European writers*, Glencoe, Il. 1949, passim. Według wspomnianego T. Hirschiego (ze źródła: *Couses of Delinquency*, Berkeley–Los Angeles–London 1969, s. 65–82) porządek konformistyczny jest porządkiem klasy średniej, gdyż klasa ta w ustroju rozwiniętej demokracji posiada najliczniejszą reprezentację w gremiach elektorskich i siłach legislacyjnych (co dobrze widać na przykładzie Stanów Zjednoczonych Ameryki; zob. jednak także: H. Domański, *Polska klasa średnia*, Toruń 2002, s. 95–143; R. Krawczyk, *Wielka przemiana. Upadek i odrodzenie polskiej gospodarki*, London 1990. Natomiast opus magnum T. Hirschiego z 2002 r. (*Power...*) przedstawia pewnego rodzaju przekrojową analizę źródłową w modelu intertekstualnym dorobku amerykańskiej kryminologii w XX wieku. Treść tej książki jest w tym miejscu o tyle istotna, że kwestia ustanawiania, obowiązywania i egzekwowania porządku konformistycznego, prawnie uregulowanego, w społeczeństwie tak zróżnicowanym kulturowo i etnicznie jak społeczeństwo Stanów Zjednoczonych Ameryki jest właściwie niemożliwe do ogarnięcia jedną teorią z dziedziny socjologii dewiacji czy kryminologii. Efektem tego, jak się zdaje, jest swoista amerykańska odmiana nomokracji, którą można nazwać *funkcjonalnym konglomeratem normatywnym*, krytykowana przez nauki prawne i kryminologię (owa krytyka znajduje się m.in. w dziele: S. Moyn, *Not enough. Human rights in an unequal world*, Cambridge 2018). Teoria porządku konformistycznego, przekładając ją już na polski, współczesny nam anturaż – jak się wydaje z obserwacji sekwencji powszechnie znanych wydarzeń politycznych, ujawnionych w komunikatorach społecznych – opierać się powinna na porządku normatywnym ustanawianym przez partię polityczną lub koalicję partii sprawujących aktualnie władzę (zakładając oczywiście istnienie zjawiska indyferentyzmu historycznego w warunkach szybkiej zmiany społecznej). W niniejszej pracy stanowisko nomokratyczne wykorzystane jest w operacjonalizacji teoretyczno-empirycznej jako *analityczny wskaźnik*, dzięki któremu możemy określić, co jest zachowaniem konformistycznym, w jakim kierunku powinny przebiegać zachowania konformistyczne i jaki cel mają osiągnąć, oraz w jaki sposób kształtować działania, oddziaływania i interwencje instytucjonalno-systemowe o treści wychowawczej, socjalizacyjnej i kontrolnej w rzeczywistości publicznie ustanawianej i kontrolowanej.